Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/2 Spring 2012, p.443-460 , ANKARA/TURKEY

ESKİ UYGURCA *YALGUKK(I)YA* KELİMESİNE ETİMOLOJİK BİR YAKLAŞIM

Murat ELMALI[*]

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, 11. yüzyıla ait Eski Uygurca *Daśakarmapathaavadānamālā* (DKPAM) adlı bir eserde geçen *yalgukk(ı)ya* kelimesinin etimolojik bir incelemesini yapmaktır. Bu kelime, hapax legomenon (Hap.leg) olarak tanımlanan bir kelimedir. Hapax legomenon, bir dokümanda ya da bir edebi eserde yalnızca bir kez geçen sözcük anlamına gelen Yunanca kökenli bir terimdir. İncelememizin konusu olan *yalgukk(ı)ya* kelimesi, Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi Mainz koleksiyonuna ait Mz. 766 numaralı belgenin Ön yüzü 13. ve 15. satırlarında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: yalgukk(ı)ya, etimoloji, Eski Uygurca, Daśakarmapathaavadānamālā.

AN ETYMOLOGICAL APROACH TO THE OLD UIGUR WORD "*YALGUKK(I)YA*"

ABSTRACT

The aim of this study is to make on etymological analysis of the word *yalgukk(ı)ya* which is stated in a work of 11th century called *Daśakarmapathaavadānamālā* (DKPAM) which is written Old Uigur. This word is defined as Hapax legomenon (Hap.leg). Hapax legomenon is a Greek term which means the word being stated only ones in a document or in a literary studies. The word *yalgukk(ı)ya*, the subject of our analysis, is mentioned in the 13th and 15th lines on the front page of the document numbered mz. 766 which belongs to the Mainz collection of Berlin Brandenburg Academy of Sciences.

Key Words: yalgukk(ı)ya, etymology, Old Uigur, Daśakarmapathaavadānamālā.

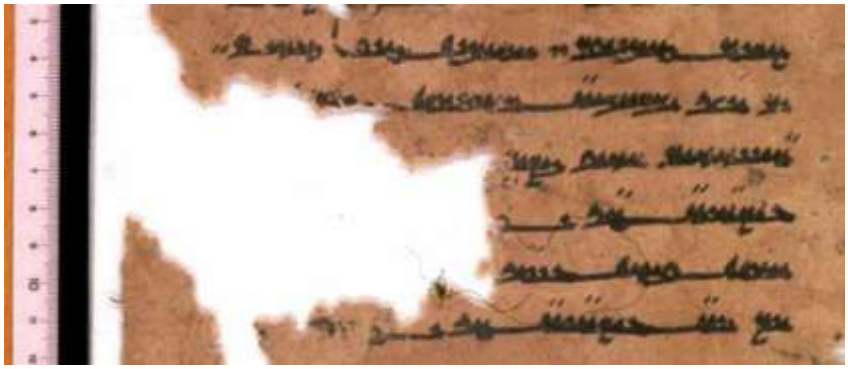
1. Giriş

Dilleri meydana getiren unsurların başında kelimeler gelir. Kelimeler zihnimizdeki sayısız fikirlerin, kavramların birer ses ifadesidir. Tarihî Türk dillerinin incelenmesi bu sayısız fikirlerin, kavramların en az günümüzdeki kadar çok olduğunu göstermektedir. Bu dillerden günümüze metinler yani ses ifadelerinin yazılı şekilleri gelebilmiştir. Bu metinlerin incelenmesi hemen her çalışmada bize yeni örnekler, yeni kelimeler, yeni kavramlar kazandırmaktadır. Bu kelimelerden birisi de *yalgukk(ı)ya* kelimesidir.

yalgukk(ı)ya kelimesi, 11. yüzyıla ait Eski Uygurca DKPAM (*Daśakarmapathaavadānamālā)* isimli esere ait Mz. 766 numaralı belgede geçmektedir. Bu belge, DKPAM'ın *özlüg ölürmek* (canlıları öldürmek) günahını anlatan bölümün içerisinde yer alır.

[*] Yrd. Doç. Dr., İstanbul Ü. Edebiyat Fak. Dilbilimi Böl. El-mek: muratelmali1@gmail.com

yalgukk(ı)ya kelimesi Mz. 766 numaralı belgenin ön yüzünün 13. ve 15. satırlarında bulunmaktadır. Kelimenin geçtiği bölüm belgede şu şekilde yer almaktadır:



Mz. 766

Ön

(01) *[…]TWQ[…]L[…]L'R ..*

(02) *[…] yagız yir arka*

(03) *[…]'Y'K neçe teñlig*

(04) *[…]M'Q sanı sakışı erser ..*

(05) *[…] tınl(ı)glar üç y(a)vlak*

(06) *[yol …]L'R kaçan birök*

(07) *[…] togg[uluk …]*

(08) *L'R .. '[…] agı[r …]*

(09) *ugrıntakı {Y} açıg em[gek]-*

(10) *-lerig teginür .. netegin tip tiser ..*

(11) *er evçi amranmak ugrınta […]*

(12) *kavışsar aşnu K'L'R[…]*

(13) ***yalgukk(ı)ya*** *W[…]*

(14) *anta basa yiti […]*

(15) *ol ok* ***yalgukk(ı)ya*** *[…]*

(16) *barır .. yene ök yiti künte*

(17) *kin ol kan et tançu bolur .. ..*

(18) *anta basa ol 'et tançuda*

(19) *kol but b(e)lgüleri sügülk(i)ye-*

(20) *-ler .. arıgsız akguluk telükk(i)ye-*

(21) *-ler b(e)lgülüg bolur .. .. ol kenç*

(22) *karınta ornamışda anasınıñ*

(23) *aylıkı (?) üze etöz igidir .. ..*

(24) *yig aş turgu bışır aş*

(25) *turgu bo iki orun ikin ara*

(26) *ol kençniñ turgu ornagı ol .. ..*

(27) *anası negü yiser [i]çser ol tatıg*

(28) *kantıgıntın sına kirip […]*

(29) *[…]W ' ol ogulk(ı)ya […]*

(30) *togar .. .. birök […]*

(31) *aş içser ol kençk(i)ye […]*

(32) *etöziñe ört yagm[ı]ş te[g]*

*"… kara toprak arka … ne kadar … sayısı ise … canlılar üç kötü yaratılış biçimi … ne zaman ki … doğum … ağır … zamanındaki ıstırapları çekilir. Nasıl diye soracak olursa: Erkek ve kadın şehvetle … birleşse önce … **sperm** … ondan sonra yedi … o **sperm** … ulaşır. … Yine yedi günden sonra o kan et parçası olur. Ondan sonra o et parçasında kol (ve) bacak işaretleri, kabarıkları; pislik akacak delikçikleri belli olmaya başlar. O yavru, (ana) karnında düştüğünden beri anasının plasentası ile beslenir. Çiğ besinlerin yeri (ve) pişmiş besinlerin yeri; bu iki yer (ve) ikisinin arası o yavrunun (konakladığı) yerdir. Annesi ne yese, içse o tat boğazından bütün vücut organlarına girip … o yavrucuk … doğar. Eğer … yemek yese o yavrucak … vücuduna ateş yağmış gibi."*

yalgukk(ı)ya bu metin dışında başka bir yerde karşılaşmadığımız *Hap. leg.* bir örnektir. Y'LQWQ QY' şeklinde yazılan kelime *yalkukkıya* biçiminde de okunabilir. Kelimenin geçtiği bölüm cinsel birleşme ve sonrasında anne karnında ceninin oluşması ile ilgilidir. Bu kelimeden önce kadın ve erkeğin cinsel birleşmesi, sonrasında da bir kan parçasının et parçasına dönüşmesi anlatılmaktadır (Elmalı 2009: 236). Metnin bağlamı bize kelimenin *sperm* anlamına gelebileceğini düşündürmektedir.

2. *yalgukk(ı)ya* Kelimesinin Metin İçi Anlamsal Boyutu

yalgukk(ı)ya kelimesinin yer aldığı belge yaklaşık 11. yüzyıla aittir (Elmalı, 2009: IX-X). Metinde doğum öncesi evreler ile ilgili anlatılanlar bugün modern tıptan edindiğimiz bilgilerle neredeyse birebir örtüşmektedir. Bu dönemde doğum öncesi gelişim evreleri ile bu kadar çok şeyin bilinmesi Uygur Türklerinin Tıp bilimine olan ilgisine de bir işarettir. İnsanoğlu, bugün doğum öncesi gelişim evreleri hakkında doğal olarak çok net bilgilere ulaşabilmektedir. Doğum öncesi dönem döllenme ile başlar. Döllenme ile başlayan doğum öncesi gelişim dönemi yaklaşık otuz sekiz hafta sürmektedir. Bu dönem *dölüt*, *embriyo* ve *fetüs* olarak üç dönemde incelenmektedir. *Dölüt* evresi yumurtanın döllenmesi ile başlayan ve yaklaşık iki hafta süren evredir. Bu evreden sonra başlayan ve sekizinci haftanın sonuna kadar devam eden evre ise *embriyo* evresidir. Bu dönemde bebeğin yaşaması için hayati önem taşıyan plesanta ile göbek kordonu gelişir. Yine bu evrede, doğmamış bebeğin organları büyük ölçüde biçimlenmektedir. Doğum öncesi son evre ise *fetüs* evresidir. *Fetüs* evresi süresince *embriyo* evresinde oluşan bedensel sistemler ve organlar gittikçe büyür ve gelişirler. Bebeğin el ve ayak parmakları ile tırnakları şekillenir, kaslar gelişmeye başlar, dış üreme organları oluşur (Can ve diğer., 2011: 93-95). Metinde geçen "*yene ök yiti künte*

kin ol kan et tançu bolur" cümlesinde kan hücresinin et parçasına dönüşmesi anlatılmaktadır. Bilindiği gibi doğum öncesi dönemde ilk oluşan sistem dolaşım sistemidir (Çimen, 2008: 8). Metinde et parçasına dönüşen '*kan*' ile yeni yeni oluşmaya başlayan dolaşım sisteminin anlatılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bebeğin organlarının belirginleşmeye başladığı dönem *embriyo* evresidir. Metinde yer alan '*kan*'ın et parçasına dönüştüğü evre *embriyo* evresine tekabül etmektedir. "*anta basa ol 'et tançuda kol but b(e)lgüleri sügülk(i)yeler... arıgsız akguluk telükk(i)yeler b(e)lgülüg bolur"* cümlesi ile artık bedensel sistemlerin ve organların gittikçe büyüdüğü, kasların gelişmeye başladığı, üreme organlarının şekillendiği belirtilmekte yani *fetüs* evresi anlatılmaktadır. Doğum öncesi başlangıç evresi *dölüt* evresi döllenmenin başladığı evredir. *Dölüt*, kadının yumurtası ile erkek sperm hücresinin birleşmesi sonucu başlayan evredir (Can ve diğer., 2011: 93). Metinde geçen "*yalgukk(ı)ya W[…] anta basa yiti […]ol ok yalgukk(ı)ya […]barır."* bölümünün, metinde düşmüş kısımlar olmasına rağmen, *dölüt* evresine tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Burada geçen *yalgukk(ı)ya* kelimesinin de gerek metnin bağlamı, gerekse *dölüt* evresindeki bilgiler dikkate alındığında *sperm* anlamında kullanıldığı sonucuna varabiliriz. Çünkü kelime kadın ve erkeğin birleşmesini anlatan cümleden hemen sonra gelmektedir. Yine *yalgukk(ı)ya* ile kastedilen hücrenin (dölüt evresinde, spermin kadın yumurta hücresine ulaşmasında olduğu gibi)[1] bir yere ulaştığı bilgisi verilmektedir. Dolayısıyla *yalgukk(ı)ya* kelimesi ile sperm hücresinin kastedildiği kuvvetle muhtemeldir.

Diğer taraftan elimizdeki metinde geçen bölümün Kur'an-ı Kerim'deki konu ile ilgili ayetlerde geçen bilgilerle olan bezerliği de dikkat çekicidir. Ku'an-ı Kerim'de *Kehf, Hac, Mü'minûn, Necm, Kıyâme, İnsan* ve *Abese* surelerinde geçen bu konu ile ilgili bilgiler ile Mz. 766 Ön 1-32. satırlarda verilen bilgiler hemen hemen aynıdır. Mü'minûn Suresi 13 ve 14. ayetlerde[2] bu bölüm şu şekilde anlatılmaktadır: *Sonra onu az bir su (meni) halinde sağlam bir karargâha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu "alaka"*[3] *haline getirdik. Alakayı da "mudga"*[4] *yaptık. Bu mudgayı da kemiklere dönüştürdük ve kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!* (Altuntaş-Şahin, 2005: 341). Bu bilgiler ışığında Kur'an-ı Kerim'deki bu ayetlerde *az bir su* (meni) olarak geçen kelimenin metindeki *yalgukk(ı)ya* kelimesine tekabül ettiği açıktır. Bu da kelimenin sperm anlamına geldiği bilgisini kuvvetlendirmektedir.

İnsanlar birbirleriyle iletişime geçerken nesnelerin var olan göstergelerine her zaman kendilerini vermezler ve aynı kavramı tıpkı tıpkısına kullanmayabilirler. Bireyler, kavramları yaratırken bir biri arkasından giden düşünce zincirinin aynı parçasına karşılıklı olarak değinerek iletişimlerini gerçekleştirirler. Bu sınırlarda aynı kelime üzerinde birleşirler. Alışılmış bir nesnenin, örneğin bir adın söylenilmesinde hepsi aynı kavramı düşünür, ama her biri sözcüğe başka bir

[1] Embriyo evresi öncesindeki 2 haftalık dönem insan gelişiminin başlangıcı olarak da tanımlanır. Bu dönemin ilk haftası, zigotun (döllenmiş yumurta) yarıklanması (mitoz bölünme süreci) blastosistin (başlangıç evresi) oluşum haftasıdır. İlk haftanın sonunda başlayan blastosistin implantasyonu (rahim içine yerleşmesi, rahim içerisinde tutunması) ikinci haftanın sonunda tamamlanır. Bu sürecin başlayabilmesi için spermin kadın üreme hücresine ulaşması gerekir. Bu birleşme sağlanınca zigot meydana gelir (Çimen, 2008: 8-12).

[2] Bu ayetler Eski Uygur Türkçesi dönemine yakın bir dönemde yazılmış olan Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesinde şu şekilde geçmektedir: *yana ḳıldımız anı arḳa suwı tayanġu yär içindä. Yana yarat(t)ımız oŋurḳa suwını bir käsäk ḳan bäs yarat(t)ımız bir käsäk ḳannı bir käsäk ät bäs yarat(t)ımız bir käsäk ätdin sünüklär bäs käḏürdimiz sünüklärkä ätni yana yarat(t)ımız anı taḳı bir yaratıḳ, ḳutluġ bergänlig taŋrı yaratıġlılarda körklügräki* (Ünlü, 2004 : $57_{23/13-14}$). Buradaki ayetlerin yazılışını dikkate alırsak *bir käsäk ḳan* (kan pıhtısı) ve *käsäk ḳan* (kan pıhtısı)ndan yaratılan *bir käsäk ät* (et parçası)ndan önce kullanılan ve sperm anlamına gelen *arḳa suwı* ve *oŋurḳa suwı* kelimeleri *yalgukk(ı)ya* kelimesine karşılık gelmektedir.

[3] Erkeğin spermiyle döllenmiş yumurtadan bir hafta zarfında oluşan hücre topluluğunun rahim cidarında asılıp gömülmüş şekli demektir (Altuntaş-Şahin, 2005: 341).

[4] Ceninin, üzerinde diş izlerini andıran şekiller taşıyan henüz uzuvları oluşmamış şekli demektir (Altuntaş-Şahin, 2005: 341).

tasarım bağlayabilir. Bu yüzden dilin oluşum dönemlerinde bir dilde aynı nesne için birçok farklı kullanımlar meydana gelmiştir (Akarsu 1998: 30-31). *yalgukk(ı)ya* kelimesinin 'sperm' kavramı için Eski Uygurca döneminde türetilen kelimelerden birisi olması ihtimal dâhilindedir.

3. yalgukk(ı)ya Kelimesinin Anlamdaşları

Türk dilinin oluşum sürecinde ve günümüz Türk dillerinde *sperm* anlamına gelen pek çok kelimenin kullanıldığını görürüz. Bu kelimelerin kimi alıntı, kimi Türkçe kökenlidir. Bu kelimelerin bir kısmı doğrudan doğruya bu anlama geldiği gibi bir kısmı da anlam genişlemesi yoluyla *sperm* anlamını kazanmıştır. Türkçede kullanılan çeşitli sözlüklerde *sperm* anlamına gelen kelimeler tarandığında karşımıza şu kelimeler çıkmaktadır: *âb-ı âbistenî* (Develioğlu, 2006: 1a), *âb-ı neşât* (Develioğlu, 2006: 2a), *âb-ı püşt* (Develioğlu, 2006: 2a), *atmık* (TS: 146b), *bel* (TS: 235b), *bel suyu* (MBTS: 321b), *dikel* (TS: 522b), *döl* (DS: 1575a-b), *döl suyu* (TS: 1369a), *er suyu* (TS: 648a), *gelmik* (Doğan, 2001: 145b), *kök* (Toparlı-Çögenli-Yanık, 2000: 4) *meni* (TS: 1369a), *nutfe* (Doğan, 2001: 1014a), *sperm* (TS: 1807b), *sperma* (TS: 1807b), *tohum* (TS: 1986a-b).

Derleme sözlüğünde de bu anlamda kullanılan pek çok kelimeye rastlanılmaktadır: *akmık* (DS I: 159b), *atak* (DS I: 365a), *atgın* (DS I: 365a), *atık* (DS I: 365a), *atmık* (DS I: 365a), *attırak* (DS I: 365a), *bel* (DS II: 605b), *bizir* (DS II: 714a), *çara* (DS III: 1079a-b), *dol* (DS IV: 1541b), *döl* (DS IV: 1575a-b), *erlik* (DS V: 1775a), *gül* (DS VI: 2216b), *oğur* (DS IX: 3271b), *tatlıçiş* (DS XII: 4742b).

Bir dilin yazı dili olarak işlenmesi, çok ürün vermesi, o dilde kavramların sayısını arttırır. Dilde, yeni yeni, aralarında çok az farklılık bulunan somut ve soyut kavramlar ortaya çıkacağı için o dilde eş anlamlıların sayısı da artar (Aksan, 1996: 68).

Eski Uygur Türkçesi dönemi bu anlamda Türkçenin yazı dili olarak bol bol işlendiği, Türkçenin kelime deryasına yeni kelimelerin katıldığı bir dönemdir. Bu süreç Eski Uygurca döneminden sonra da tüm hızıyla devam etmiştir. Bundan dolayı hem Eski Türk dillerinde hem çağdaş Türk dil ve lehçelerinde *sperm, meni* anlamına gelen eş anlamlılık ihtiva eden pek çok kelime ile karşılaşırız.

Tarihi Türk dillerini incelediğimizde *sperm* anlamına gelen *arḳa suwı* (Ünlü, 2004: 57_{13}), *ata suyı* (E. Doğan, 2011: 83), *erenler suyu* (E. Doğan, 2011: 83), *evin* (EDPT: 12a-b), *kokarsu* (E. Doğan, 2011: 83), *meni* (KB: 1200a), *nutfa* (Karamanlıoğlu, 1989: 337b), *oglan oldugı su* (Topaloğlu, 1976: 266), *oñurka* (Ünlü, 2004: $48_{5/4}$), *sızındu* (E. Doğan, 2011: 83), *tohum suyu* (E. Doğan, 2011: 83), *tö:l* (d-) (EDPT: 490a), *tamlığ suv* (EDPT: 506a), *urug/uruk* (EDPT: 214b-215a), *urluk* (EDPT: 229a), kelimeleri ile karşılaşırız.

Çağdaş Türk dil ve lehçelerinde ise şu kelimeler sperm anlamında kullanılmaktadır: Az. *döl* (ADİL I: 679b), *maya* (ADİL III: 298b), *rüşeym* (ADİL III: 669b); Türkm. *döl* (Eren, 1999: 120b), *zuryât*; Özb. *tuxum* (Yusuf, 2009: 567-568), *maniy* (Yusuf, 2009: 567-568), *sperma* (Yusuf, 2009: 567-568), *urug'* (Yusuf, 2009: 567-568), *tọl*[5]; Uyg. *töl* (Necip, 1995: 423b); Kaz. *urıq* (Koç, 2003:587a); Kırg. *töl, tölü* (Yudahin, 1988: 754b); Tat. *tül* (Ganiyev, 1997: 352); KBalk. *tölü*[6]; Başk. *tül*[7]; Hak. *irdem* (Naskali, 2003: 222a); Tuv. *üre* (Monguş, 2005: 226); Alt. *üren* (Naskali, 1999: 198a); Şor. *üren* (Tannagaşeva-Akalın, 1995: 124b); Nog. *töl*[8]; KKalp. *töl*[9]; Kum. *töl*[10]; Çuv. *täxäm* (Eren, 1999: 410a).

[5] http://starling.rinet.ru/cgi-bin/query.cgi?basename=\data\alt\turcet&root=config&morpho=0
[6] http://starling.rinet.ru/cgi-bin/query.cgi?basename=\data\alt\turcet&root=config&morpho=0
[7] http://starling.rinet.ru/cgi-bin/query.cgi?basename=\data\alt\turcet&root=config&morpho=0
[8] http://starling.rinet.ru/cgi-bin/query.cgi?basename=\data\alt\turcet&root=config&morpho=0
[9] http://starling.rinet.ru/cgi-bin/query.cgi?basename=\data\alt\turcet&root=config&morpho=0

Humboldt: "Yeni bir kavramı betimlemek için yeni bir biçim, ya da var olan bir sesin bir değişik biçimini kullanırız" demektedir. Konuşanın amacı anlaşılmak olduğundan, genellikle bilinmeyenden kaçınır ve yeni olanı var olana bağlar. Kelimeler ve çeşitleri yüzyıllardan yüzyıllara ve dillerden dillere geçerler. Birçok kök kelime ilkçağın dillerine kadar uzanabilir (Akarsu, 1998: 31).

Türkçede her iki şekli de görmek mümkündür. Bir taraftan *yalgukkıya* örneğinde olduğu gibi yeni bir duruma yeni bir biçimle yaklaşılmaya çalışılmış, bir taraftan da bilinmeyenden kaçınılarak *töl/döl* kelimesinde olduğu gibi dilde zaten var olan bilinen kelimeler tekrar edilmiştir.

Bilinen kelimeler bağlamında *töl/döl* kelimesini ele alacak olursak bu kelimenin Eski Türkçeden beri kullanıldığını görürüz. Kelimenin **tö-* kökünden geldiği düşünülmektedir (Eren, 1999: 120b-121a).

döl/töl kelimesi Eski Türkçeden günümüze kadar geniş bir alana yayılmıştır: PTürk. ***döl** '1. evlat, döl, nesil 2. yeni doğan hayvanlar, yavru.' ETürk. *töl* 1 (EUyg.); Karah. *töl* 'yavrulama zamanı, yavru'; Tür. *döl* 1; Az. *döl* 2; Türkm. *döl* 2, 'sperm'; OTürk. *töl* 2 (Sengl.); Özb. *tọl* 2; Uyg. *töl* 2; Tat. *tül* 'kuş yumurtalığı'; Başk. *tül* 'doğurganlık, erkek üreme hücresi'; Kırg. *töl* 2; Kaz. *töl* 2; KBalk. *tölü* 2, 'nesil, soy'; KKalp. *töl* 2; Kum. *töl* 2; Nog. *töl* 2; Hak. *töl* 1; Şor. *töl* 1; Oyr. *töl-dö-* 'beslemek'; Tuv. *töl* 1 (EDAL: 1379).

döl/töl ile ilgisi bulunan ***tóle** ((~ - i̯o-, -i̯a-) 'evlat, döl, nesil, soy': Türk. ***döl**; Jpn. ***də́**.) kelimesi, kavramın bu biçimle başka Altay dillerinde de kullanıldığının ipuçlarını vermektedir. Kelime PJpn. ***də́** 'nesil, kuşak, çağ': EJpn. jo; EJpn. *jó*; Tok. *yó, yò*; Kyo. *yò*; Kag. *yó* şeklinde Japoncanın tarihi ve çağdaş lehçelerinde karşımıza çıkmaktadır (EDAL: 1379).

döl/töl örneği sperm anlamında kullanılan kelimelerin geniş bir kullanım alanı olduğunu göstermektedir. Bu anlamda kullanılan kelimeler incelendiğinde onların Türk dillerinde hatta *döl/töl* örneğinde olduğu gibi Altay Dillerinde bile kullanım alanı bulduklarını görürüz.

Bütün bu örneklerin geniş bir yayılma alanı bulmasına rağmen Türk dilinin hemen hemen hiç bir döneminde sperm anlamına gelen kelimeler içerisinde *yalgukkıya* kelimesine ya da benzerine rastlanılmadığını söyleyebiliriz.

Bununla birlikte Altay dillerinde yayılma alanı bulmuş olan ***dàli** kelimesi farklı bir şekilde düşünmemize neden olmaktadır. Bu kelime ile ilgili verilen bilgilerde *yal-* fiilinin kökteşi olduğu düşünülen ***ǯi̯ale*** **kelimesi ile** ***dàli** kelimesinin Moğ. **dölü* şekli arasında bir ilişkinin olduğu vurgulanmaktadır. Moğ. **dölü* < **delü* (erken dönemden **deli-w*) kelimesinin Türkçe ****ǯi̯ale*** kelimesinden dönüşme ihtimali üzerinde durulması gerektiği vurgulanmaktadır (EDAL: 460).

'Kızartmak, yakmak' anlamına gelen ***dàli** kelimesi Tung. ***dalga-**; Moğ. ***dölü**; Jpn. **(d)ìr-*; Kor. ***tàr** şeklindedir. Tung. ***dalga-** şeklinde görülen kelimenin PTung. ***dalga-** **'**kızartmak'; Evk. *dalga-*; Evn. *dalgat-/č-*; Neg. *dalga-*; Ul. *ǯalGa-*; Ork. *dalda-*; Nan. *dalGa-*; Sol. *dalga-* 'yakmak' halleri de mevcuttur. PMoğ. ***dölü** **'**alev' anlamına gelen kelime YMoğ. *dölü, döli*; Kh. *döl*, Bur. *düle(n)* şeklindedir. Kelimenin Moğolcadan Yakutça ve Dolg.'a *tölön* şekli ile geçtiği düşünülmektedir. PJpn. **(d)ir-* **'**kızartmak, kavurmak'; PKor. ***tàr-** **'**kızartmak, yakmak' şekilleri de vardır (EDAL: 460).

Özellikle Yakutça *tölön (alev, ateş)*[11] kelimesi ve Moğ. ***dölü** kelimeleri bize Ana Altaycada *yal-* fiili ve *töl/döl* kelimeleri arasında bir köken ilişkisi olabileceğini düşündürmektedir.

[10] http://starling.rinet.ru/cgi-bin/query.cgi?basename=\data\alt\turcet&root=config&morpho=0
[11] http://wold.livingsources.org/word/71312352689188880

Bu ilişkinin temelinde ise "yanmak, yakmak, alev, ateş" anlamları yatmaktadır. Ana Altaycadan farklı formlarla farklı dillere dağılmış olan ******dàli* ya da ******ǯ̌ale* kelimeleri Türk Dillerinde sıkça rastladığımız d ~ y; d ~ t nöbetleşmelerini de hatırlatmaktadır.

"yal-" fiili ile '*döl/töl'* arasında çok eskiye dayandığını düşündüğümüz ilişki *yalgukkıya* kelimesini de yakından ilgilendirmektedir. *yalgukkıya* kelimesine ya da benzer bir kullanımına Türkçenin herhangi bir döneminde rastlanılmamış olsa bile bahsedilen bu ilişki kelimenin anlamlandırılmasında yanlış bir yolda olmadığımızı da göstermektedir.

Bütün bu bilgilere rağmen *yalgukkıya* kelimesine ya da benzer bir kullanımına rastlanılmamış olması kelimenin alıntı bir kelime olabileceği şüphesini de beraberinde getirmektedir. Eski Uygurca döneminde Türk dilinin temasta olduğu dillerde sperm anlamına gelen ya da gelebilecek kelimeler tarandığında şu kelimelerle karşılaşırız:

Moğ. *dusul*, *dusal* 'damlama, damla; gut hastalığı; meni kabilinden sıvı, sperma; nokta(lar) (Lessing, 2003: 439b). Sank. *māṉsi* (MW: 805b) 'sperm, sperm kokusuna sahip'; Sank. *rájas* (MW: 863b) 'sonbahar, sperm, aspir'; Sank. *rétas* (MW: 887c) 'akım, akıntı, akış; sperm, tohum'; Sank. *śukrá* (MW: 1080a-b) 'parlak, göz alıcı, ışıl ışıl, temiz, saf, parlak renkli, beyaz; meyve suyu, tohum, sperm, cinsel yönden güçlü'. Sog. *txm-, taxm, təxm* (Gharib, 1995: 394a) 'tohum, çocuk, nesil'. Toh. A. *śäktālyi* (Poucha, 1955: 321) 'döl, meni, sperm'. Toh. A. *ṣūraṃ* (Poucha 1955: 349) 'döl, meni, sperm'. Toh. B. *śukkär** (Adams, 1999: 633) 'döl, meni, sperm'. Çin. *ching-yeh 精液* (Mathews, 1975: 162a) 'salgı, salgılama; öz, töz, varlık; döl, meni, sperm'.

Eski Uygurcanın temasta bulunduğu dillerde *sperm* anlamında kullanılan kelimeler ses ve yapı olarak *yalgukkıya* kelimesi ile benzeşmemektedirler. Bu da kelimenin alıntı bir kelime olmadığı düşüncesini güçlendirmektedir.

Bütün bunların yanında Sank. *śukrá* kelimesinin anlamları farklı bir şekilde düşünmemize neden olmaktadır. Sank. *śukrá*'nın 'parlak, göz alıcı, ışıl ışıl, temiz, saf, parlak renkli, beyaz; meyve suyu, tohum, sperm, cinsel yönden güçlü' şeklinde anlam yelpazesinin olduğunu görüyoruz. *parlaklık, ışıl ışıl, beyaz, parlak renkli ve sperm* anlamları aynı kelimenin anlam alanı içerisinde yer almaktadır.

Eski Uygurca döneminde yoğun çeviri faaliyetlerinin olduğu bilinmektedir. Pek çok eser yukarıda zikrettiğimiz dillerden tercüme edilmiştir. Kelimenin bulunduğu DKPAM isimli eser de Eski Uygurcaya Toharcadan çevrilmiştir (Elmalı, 2009: VIII). Bu dillerden Eski Uygurcaya çeviri yoluyla pek çok kelime geçmiştir. Fakat *yalgukkıya* kelimesinde farklı bir çeviri yaklaşımının varlığı hissedilmektedir. Burada *yalgukkıya* kelimesi ile Sank. *śukrá*[12] kelimesi anlam olarak birbirinin karşılığı gibi durmaktadır. Çeviriyi yapan kişinin metinde geçen kelimeye, muhtemelen *śukrá* kelimesine ya da Toh. B. *śukkär* kelimesine, tam bir karşılık vermek çabası içerisinde olduğunu düşünebiliriz. Mütercim çeviriyi yaparken orijinal metindeki kelimenin anlamını her yönüyle kendi metnine yansıtmak istemiş olabilir. Kelimenin hem *parlaklık, ışıl ışıl* anlamlarına hem de *sperm* anlamına karşılık vermek istemiş olabilir. Mütercim, belki de, *śukrá/śukkär* kelimesini alıntılamak ya da dilde var olan kelimeyi kullanmak yerine burada yeni bir kelime türetme yoluna gitmiş olabilir. Kelimenin oluşumuna bakıldığında hem *śukrá* kelimesi tam olarak karşılanmakta hem de *sperm* kelimesinin şekil olarak tasvirî anlamı karşılanmaktadır.

yalgukkıya < *yal-guk+kıya* 'küçük parıltı, sperm'. *yal-* 'alevlenmek, parlamak'; *yalguk* 'alev, parıltı'. Bu tahlilden yola çıkarak kelimenin *sperm* kelimesine karşılık geleceğini düşünmek mümkündür. Çünkü spermin canlı, akışkan, parlak, şeffaf ve hacim olarak küçük bir görüntüsü

[12] Sank. śukrá Toh. B'de Toh. B. *śukkär** şeklindedir.

vardır. Mütercim hem kelimenin bu anlamını korumak hem de *śukrá/śukkär* kelimesine karşılık vermek için kelime türetmek yolunu tercih etmiş şeklinde düşünebiliriz. Bunun nedeni olarak yeni bir örtmece söz türetme gayreti gösterilebilir. Bunun yanında insanlar her toplumda cinsellikle alakalı kavramları karşılarken hep kaçamak yollara başvurmuşlardır. Gerçekte bir asıl kelime vardır. Onun dışındaki kelimeler dolaylı olan, çağrışım yapan veya şifreli kelimelerdir.

Diğer taraftan eş anlamlılık konusu da bu kelimenin kullanılması ile ilgili bize yardımcı olacaktır. Bilindiği gibi eş anlamlı kelimeler bir dilde farklı yollarla oluşabilir. Nesnelerin, durumların ilk isimlendirmelerinde fark edilmeyen özelliklerini ve görünüşlerini, birer birer açıklayarak adlandırmak için veya anlam farklarını ifade etmek için yeni sözler türetilir. Bu türetmelerin sonucunda da dilin söz varlığı sürekli bir gelişme ve zenginleşme gösterir. Türemiş yeni sözler ise söz yapmanın çeşitli yöntemleriyle oluşturulur. Bu çeşitli yöntemler aracılığıyla, söz varlığının gelişmesi sonucunda da eş anlamlı sözler ortaya çıkar (Erol, 2008: 55). *yalgukkıya* örtmece söz olarak kullanılmış olabilir. Diğer taraftan dilde var olan, sperm anlamına gelen kelimelerin ilk isimlendirmelerinde fark edilmeyen özelliklerden dolayı yeni ve anlamı tam olarak karşılayan bir kelime türetme yoluna gidilmiş de olabilir.

4. *yalgukk(ı)ya* Kelimesinin Etimolojisi

Kavramlara, nesnelere veya durumlara isim verirken yukarıda da bahsedildiği gibi bazı özelliklerin atlanması yeniden isimlendirmelere neden olabilmektedir. Kelime analizinde bulunurken bu bilginin de atlanmaması gerekir. Buradan hareketle kelimenin hangi özeliklerden dolayı türetilmiş olabileceğinin ayrıntılı bir analizine de ihtiyaç vardır. Tek bir tahlil önerisi her zaman yeterli olmayabilir. Bu yüzden kelimenin farklı özelliklerini de dikkate alarak başka tahlil seçeneklerini de değerlendirmemiz gerekmektedir.

Kelime ile ilgili olarak yukarıda yapmış olduğumuz tahlilin yanı sıra kelimenin anlamını etkilemeyen fakat kelimenin farklı bir şekilde oluştuğunu düşündüren bir tahlil daha söz konusudur. Buradan hareketle *yalgukkıya* kelimesinin Eski Türkçeden beri bildiğimiz *yalañuk* (*yalañuk* kelimesinin *yalñuk* şekli de metinlerde geçmektedir) kelimesinin farklı bir okunuşu olduğunu düşünülebiliriz. Bilindiği gibi *g~ñ* nöbetleşmesi Türkçenin her devrinde görülen bir ses olayıdır.

Osman Fikri Sertkaya, Türk Dili dergisinin 474. sayısında 'okay' kelimesi üzerine yazmış olduğu makalesinde bu ses hadisesi ile ilgili oldukça tatmin edici bilgiler vermiştir. *okay/oñay* kelimelerindeki ses değişimine dikkat çektiği makalesinde Sertkaya, kelime içindeki ve sonundaki *ñ* sesinin "aykırı genizleşme (denasalitation)" ile *ġ/ķ* veya *g/k* olmasının mümkün olduğunu belirtmiştir (Sertkaya, 1991: 325).

Genel fonetik kanunlara göre, çift dudak sesleri olan **b** ve **p** seslerinin nazal karşılıkları **m**, diş sesleri olan **d** ve **t** seslerinin nazal karşılıkları **n**, damak sesleri (ön damak **g/k**, arka damak **ġ/ķ**)'nin nazal karşılığı **ñ**'dir. Şema ile göstermek gerekirse:

	Dudak (Labiale)	Diş (Dentale)	Damak	
			Ön Damak (Palatale)	Arka Damak (Velare)
Yumuşak (Tonlu)	b	d	g	ġ
Sert (Tonsuz)	p	t	k	ķ
Nazal	m	n	ñ	

Kelime içindeki ve kelime sonundaki ñ sesini aykırı genizleşme (denasalisation) ses olayı ile kalın sırada ġ/ķ ince sırada ise g/k olması mümkündür (Sertkaya, 1991: 325). *oñay > okay* (Sertkaya, 1991: 325), *eñim ~ egim, eñin ~ egin, eñir ~ egir* (ETG: 39), *teñri ~ tegri, yalguz ~ yalñuz* vb. örneklerinde olduğu gibi bu ses olayını Türk dilinin her döneminde görmek mümkündür.

Bu fonetik bilgilerden hareketle *yalgukkıya'*nın tabanı olan *yalguk* kelimesinin *yalañuk* kelimesinin farklı bir türevi olduğunu da söyleyebiliriz.

Marcel Erdal, *yalñok/yalñuk* 'insanoğlu' kelimesinin *yalıñ* 'yalın, çıplak' ile ilişkili olduğu üzerinde durmaktadır. Erdal, bu durumun insanın çaresizliğini akla getirdiğini vurgulamaktadır. Kelimede *ñ* ve *+g°* seslerinin kaynaşabileceğini (büzülebileceğini) belirten Erdal, Brahmi örneklerinin birçoğunda *O* görüldüğü için, kelimeye getirilen ekin *+gUk* şeklinde değil de *+gOk* şeklinde yazılması gerektiğini düşünmektedir. Bu kelime yalnızca Uygurca ve Karahanlı Türkçesinde bulunmaktadır ve Uygurca döneminde yaygındır (OTWF: 159). Bu bilgilerden hareketle kelimenin *< yal(ı)ñ+guk* şeklinde tahlili ortaya çıkmaktadır. Marcel Erdal, bu tahlilin yanında, *A Grammar of Old Turkic* isimli eserinde kelimenin tahlili ile ilgili *< yal(ı)ñ+u-* fiiline dayandırdığı başka bir tahlil önerisi daha sunmaktadır (OTG: 110-111). Clauson ise kelimenin *yalın-* 'çıplak olmak, soyunmak' fiilinden türediğini düşünmektedir. (EDPT: 930b). Buna göre kelime *< *yalın-guk* şeklinde tahlil edilebilir. Burada geçen her tahlilde kelimenin kökeni **yal-* 'çıplak olmak' fiiline dayanmaktadır (EDPT: 929b). Bu bilgilerin yanında Marcel Erdal'ın başka bir yerde rastlanmadığı için hayal ürünü (chimaera) olarak kabul ettiği *yalñu-* 'tutuşmak' fillinden burada bahsetmek gerekir (OTWF: 159):

çiçeklikte sandvaç ünün sumlıdı

üḍiklig eşitti köñül ***yalñudı*** (KB: 990_{5972})

"Bahçede bülbül yabancı bir dilde bir şeyler söyledi; bunu duyan sevdalının gönlü tutuştu" (KB: 991_{5972})

Anlamı çok net bir şekilde 'tutuşmak, yanmak' şeklinde olduğu anlaşılan fiilin 'ateş, yalın, yalım, kıvılcım' anlamına gelen *yalıñ* kelimesinden türediğini söyleyebiliriz. *< yal(ı)ñ+u-* olarak tahlil edebileceğimiz kelimenin *yalñuk* kelimesi ile biçim olarak yakınlığı da dikkat çekicidir.

yalñuk kelimesi ile ilgili olarak yapılan bu tahlillerin yanında kelimenin *yañıl-* 'yanılmak, hata etmek' fiilinden türeyen *yañluk* 'hata eden, yanlışa düşen' kelimesinin metatezli hali olduğunu söylemek de mümkündür.

Ş. Tekin, *Maytrisimit* isimli çalışmasının 24, 3 numaralı notunda *yalınayu turur* birleşik fiili hakkında bilgi verirken **ya-* fiiline ve bu fiil kökünden türeyen kelimelere değinmiştir. Bu fiil kökünden türeyen kelimeler için yapmış olduğu kavram alanı çalışmasında *yalñuk* kelimesine de yer vermiştir. Bu kelimenin 'ateş almak, alevlenmek, yanmak' anlamına gelen **ya-* fiili ile ilgili olduğunu vurgulayan Ş. Tekin kelimeyi < **yal+añ+-k* şeklinde tahlil etmiştir (Ş. Tekin, 1976: 318-321).

Birden fazla etimolojik açıklaması bulunan *yalñuk* kelimesini daha önce de bahsedildiği gibi *yalguk* şeklinde de okumak mümkündür. Bu kelimeye küçültme eki getirdiğimizde kelimemiz < *yalguk+kıya* şeklinde türetilebilir. Kelimeye ise *yalñuk* 'insan' anlamından hareketle 'insancık, küçük insan' anlamı verilebilir. İnsanı meydana getiren ve insanoğlunun hayat bulması için ilk gerekli ham madde olan *sperm* kelimesine gerek hayatın başlangıcını ifade etmesi bakımından gerekse küçük bir nesne olması bakımından bu anlamı vermek mümkündür.

Kelime ile karşıladığı nesne arasında doğrudan bir ilişki olup olmadığı meselesi Eski Yunandan beri yapılan tartışmalardan birisidir. Kimi dilbilimcilere göre böyle bir ilişki söz konusu değildir ve dil şekilleriyle anlamları arasındaki ilgi tamamen tesadüfidir. (Erol, 2008: 22). Fakat bazı kelime ve kavramlar anlamlandırılırken kelime ve nesne arasında ilişki doğal olarak kendini göstermektedir. Anlamlandırma ve kavramlaştırma hiçbir dilde tek bir şekilde gerçekleşmez. Bunun türlü yolları ve süreçleri vardır.

Anlamlandırma veya kavramlaştırma bir nesneyi, bir varlığı, bir kavramı, bir olayı, zihnimizde bir ses bileşenine, bir göstergeye bağlama; bir kavramı bir gösterge/kelime ile dile getirme; anlam aktarma ve anlam verme olayı; anlamın üretiliş ve kavranışıdır (Erol, 2008: 28).

Her dilin nesneleri, hareketleri isimlendirirken kendi dilinin kavramlarıyla düşünmesi doğal bir süreçtir. Çünkü onları kendine özgü bir biçimde algılar ve belli kavramlara bağlar. Her dilin kavramlaştırma eğilimleri arasında farklılıklar vardır. Mesela Türkçedeki akrabalık kavramlarıyla Hint-Avrupa dillerindeki akrabalık kavramları bu bakımdan birbirinden farklıdır. Bugün bile Hint-Avrupa dillerinde bulunmayan pek çok akrabalık teriminin daha Eski Türkçe döneminde var olduğunu görürüz (Erol, 2008: 28).

Kavramlaştırma sırasında doğadaki nesneleri örnek almak, buradaki nesneler, şekiller, renklerden yararlanıp bir şeyi canlandırarak anlatmak Türkçenin kavramlaştırma açısından en önemli özelliğidir. (Erol, 2008: 28). Mesela; *camgöbeği*, *yavruağzı* gibi renklerin adlandırılmasında doğrudan doğruya nesnelere dayanıldığı görülmektedir (Erol 2008: 29).

yalgukkıya kelimesi ile *yalañuk* kelimesi arasında yukarıda bahsedilen ilişkinin yanı sıra kelimeyi oluşturan biçimbirimler bizi farklı bir kavramlaştırma yönünde de düşündürmektedir. Kavramlaştırma bağlamı açısından *yalgukkıya* kelimesinin renk ve parlaklık kavramlarına dayanılarak türetildiğini düşünmek kuvvetle muhtemeldir. Toharca ve Sanskritçede bulunan ve orijinal eserde bulunma ihtimalini düşündüğümüz *śukrá*/*śukkär* kelimesi de bu düşünceyi desteklemektedir.

Türkçe, yapısı itibariyle geniş türetme ve birleştirme imkânlarına sahip bir dildir. Bu özelliği ona somut ve soyut çeşitli kavramları kolaylıkla oluşturma, ayrıntılara inen bir kavramlaştırma gücü vermektedir. Bunu Eski Türkçe döneminden itibaren izlemek mümkündür (Erol, 2008: 29). Bu yönüyle, bağlantılı dillerin ilginç bir örneği olan Türkçede aynı kökten zaman zaman geniş kelime ailelerinin oluştuğu görülür (Aksan, 1998: 99).

yal- fiili de bu tür köklerden birisidir. *yalgukkıya* kelimesinin tahlili daha önce de gösterildiği gibi < *yalgukkıya* < *yal-guk+kıya* şeklinde yapılabilmektedir. *yal-* 'alevlenmek,

parlamak' (TSD: 646a); *yalguk* 'alev, parıltı'[13]. y*alguk* kelimesine *+kıya* küçültme ekinin getirilmesi ile kelimenin 'küçük parıltı, küçük parlayan şey' anlamını ortaya çıkarmıştır. Spermin parlak ve şeffaf görüntüsü dikkate alındığında kelimeye bu anlamı vermek mümkündür.

yalgukkıya kelimesi üç biçimbirimden oluşmaktadır. Kelimeyi oluşturan üç biçimbirim de Eski Türkçeden beri bildiğimiz yapılardır. Özellikle *yal-* 'alevlenmek, parlamak, yanmak, ışıldamak' fiili ve bu fiilden türeyen pek çok kelime bugün bile pek çok Türk dil ve lehçesinde kullanılmaktadır.

yal- fiili EDPT'de *yak-*, *yan-*, *yaru:-* fiilleri ile birlikte Türkçenin herhangi bir devrinde görülmeyen bir **ya:-* köküne dayandırılmaktadır (EDPT: 918-956). Bu kökten türeyen dört fiil de hemen aynı anlama sahiptir. EDPT'de bu fiilden türeyen pek çok kelimeye rastlanmaktadır: *yalçık* (EDPT: 921) 'ay'; *yaltur-* (EDPT: 923b) 'alevlendirmek'; *yaltrı:-* (EDPT: 923b), *yaldrı:-* (EDPT: 923b), *yoldrı:-* (EDPT: 923b), *yıltra-*(EDPT: 923b), *yıldıra-*(EDPT: 923b), *çıldıra:-* (EDPT: 923b), *yaltiri-*(EDPT: 923b), *jaltıra-*(EDPT: 923b), *yaltira-*(EDPT: 923b), *yaltıra-* (EDPT: 923b), *yaldıra-* (EDPT: 924a) 'ışıldamak, parıldamak'; *yıldıra-* (EDPT: 924a), *yaldura-* (EDPT: 924a), *yıldıra-* (EDPT: 924a), *yıldura-* (EDPT: 924a), *ıldıra-* (EDPT: 924a) 'parlamak'; *yaltrıt-* (EDPT: 924a), *yaldırat-* (EDPT: 924a) 'parlamaya sebep olmak'; *yalın* (EDPT: 929b) 'alev'; *yalın-* (EDPT: 931a) 'parlamak'; *yaltrık* (EDPT: 922a), *yaltırak, yaltrak* (EDPT: 922b), *yaldrık* (EDPT: 922b), *yoldrık* (EDPT: 922b), *yıldrık* (EDPT: 922b), *yıltırık* (EDPT: 922b), *yaldırak* (EDPT: 922b) 'ışıldayan nesne'; *yaltrıklıġ* (EDPT: 924a) 'parlaklık'; *yalınlıġ* (EDPT: 932a) 'alevlenmiş, parlak'; *yalınsız* (EDPT: 932a) 'alevsiz, ateşsiz'; *yalına:-* (EDPT: 932a) 'alev almak'; *yalınla:-* (EDPT: 932a) 'alevlenmek'; *yaltrıt-* (EDPT: 924a) 'parlamak, alevlendirmek'; *yarut-* (EDPT: 960a-b), *yarıt-* (EDPT: 960b) 'parlatmak, ışıldamak'

An Etymological Dictionary of Altaic Languages isimli çalışmada *yal-* fiilinin bazı Altay dillerinde de kullanıldığı görülür:

ǯi̯ale yanmak, yakmak, ışıldamak: PTung. ***ǯild-*** '1 .göz atmak, gözlerin geniş bir şekilde açık olması 2. yıldız 3 büyük'; PMoğ. ***ǯali*** 'alev, ateş' YMoğ. *ǯali*; Kh. *ʒaĺ*; Bur. *zali*; Kalm. *zäĺə.*; PTürk. ***jal-*** '1. Yakmak, yanmak, parlak ışık, 2. alev, ateş' (EDAL: 1541).

pi̯àlkʻi 'yıldırım, gök gürültüsü'; Tung. ***pialki-***; Türk. ***jAlkɨ-***; Jpn. ***pìkàr-***; Kor. ***pə́nkái*** (EDAL: 1149).

yalgukkıya kelimesinde *yal-*fiilinden isim türeten ek *–guk* ekidir. Bu eki Gabain *–gak, -gäk* ekleriyle birlikte değerlendirmiş ve daima yapanı bildirdiğini ifade etmiştir (ETG: 52). Bu ek canlılar için soyut isimler türetmemektedir. Marcel Erdal bu eki, *–gOk* şeklinde okumuştur. Ek, Hotence *yıgır-gok* kelimesinde /O/ ünlüsü ile yazılmıştır. Bu üst ses birim ile /U/ ünlüsünü ayırt eden bir yazı ile belirtilmiştir. Ek, *asgok* 'sancak, bayrak, güneşlik' kelimesinde *Maitrisimit'*de geçmektedir. DLT'de *tolkok* 'tulum, tuluk' kelimesinde ve *tapuzguk* 'bilmece' kelimesinde; Uygurca metinlerde geçen *tirgök* 'direk, sütun, kolon' kelimesinde, Uygurca belgelerde ve

[13] Ş. Tekin, < *yalın+a-* 'parlamak' kelimesinin kavram alanını çıkardığı notta <*ya-l* 'alevlenmek' <**ya-l* 'alev' ve <*ya-ş* 'hayat; yaş' kelimelerinin aynı kökten türediğini belirtmiştir. Notta ayrıca, <*ya-ş* 'hayat; yaş' kelimesinin asıl anlamı 'ateş' dolayısıyla 'parlaklık' üzerinden gelişerek 'canlılık' anlamının ortaya çıktığını belirtilmiştir. Ş. Tekine'e göre 'hayat; ömür; yaş' anlamları ise kendiliğinden anlaşılmaktadır. Sonradan gelişen 'ıslak' anlamı ise 'parlaklık, tazelik' üzerinden geçilerek 'yaş bitki ve ağaç yaprağı' düşünülerek ortaya çıktığı düşünülebilir. Buradan hareketle <*yaş+a-* 'yaşamak', <*yaşa-gu* 'hayat'; <*yaş+u-* 'parlamak', <*yaşu-k* 'ışık, parıltı', <*yaşu-t-* 'aydınlatmak'; <**yaş+ı-* '?',<*yaşı-l* 'yeşil', <*yaş+ar-* 'yeşermek' kelimelerinin aynı kavram alanı içinde olduğu söylenebilir (Ş. Tekin, 1976: 318-321). Ş. Tekin'in verdiği bu bilgiler dikkate alınırsa *yalguk* kelimesine verdiğimiz 'alev, parıltı' anlamlarının yanında kelimeye 'canlı, akışkan, şeffaf' anlamlarını da dâhil edebiliriz. Kelimeye küçültme eki olan *+kıya* eklendiğinde de kelimenin 'canlı, akışkan, parlak, şeffaf ve hacim olarak küçük şey yani sperm' anlamı ortaya çıkmaktadır.

DLT'de geçen *yunguk* 'sabun, sabun gibi köpüren bitki' kelimesinde vb. kelimelerde bu eke rastlanılmıştır. Bu ek hem geçişli hem de geçişsiz fiillere araç isimleri yapmaktadır. Muhtemelen *–gU* ve *+(A)k* eklerinin birleşmesinden oluşmuştur. Günümüzde bu ekin yansıması yoktur (OTWF: 359-362).

+kIyA eki, Eski Türkçeden beri bulunan genellikle ad ve sıfatlara gelerek küçültme ifade eden kelime teşkilinde kullanılır. Gabain, 'Eski Türkçenin Grameri' adlı çalışmasında bu ekin kuvvetlendirme, küçültme ve sevgi sözcükleri teşkilinde kullanılan bir ek olduğunu ifade ettikten sonra ekin metinlerde geçen biçimlerini sıralamıştır: *+kınya* (kitabelerde), *+kına* (*n* ağzı), *+kıya*, *+kıa* (*y* ağzı) ve önlü şekilleri *+kinyä*, *+kinä*, *+kiyä* ve *+kiä* (ETG: 105). Ek, Eski Uygurcada *+kIyA* biçiminde görülmektedir. Eski Türkçede bu ekle biçimlenmiş pek çok kelime vardır. Gabain'den şu örnekleri aktarabiliriz: *birkinyä mün* 'bir tek günah', *ançakıa yme* 'çok az', *azkınya ärin* 'çoz az kişiyle' (ETG: 105). Bu eki Orta Türkçede de görürüz: *ogulkıya* 'oğulcağız' (DLT III: 170), *kızkıya* 'kızcağız' (DLT III: 170), *sözgine* 'az söz' (DLT III: 359); *azrakkına* 'daha az, birazcık' (KB: 6633). Marcel Erdal'a göre Çağataycadan Eski Osmanlıcaya, ondan *Codex Comanicus*'a ve Yeni Uygurcadan Karaimceye modern dillerde, bu ekin sadece *n*-'li biçimleri bulunmaktadır (OTWF: 48).

yalgukkıya kelimesini oluşturan kök ve ekler oldukça işlek yapılardır. Özellikle *yal-* fiilinden türeyen pek çok kelime günümüz dil ve lehçelerinde bile sıkça karşılaştığımız kelimelerdir:

Gag. *yalap* (Baskakov ve diğer., 1991: 256a) 'parlak; parlamak, ışık saçmak'; *yaldızlama* (Baskakov ve diğer., 1991: 256a) 'parlamak, parlatmak'. Az. *yaldız* (ADİL IV: 514a-b) 'parlak'; *yaldızlamaq* (ADİL IV: 514b) 'yaldızlı'. Türkm. *yalpıldı* (Tekin ve diğer. 1995: 673b) 'parıltı'; *yalpıldavuk* (Tekin ve diğer., 1995: 673b), *yaldıravuk* (Tekin ve diğer., 1995: 672b) 'parlak'. Özb. *yältirä-* (Yusuf-Tulum, 1994: 191) 'parlamak'; *yältiràq* (Yusuf-Tulum, 1994: 191) 'parıltı'. Uyg. *yalkun* (Necip, 1995: 456b) 'alev'; *yalkuncimak* (Necip, 1995: 456b), *yalkunlimak* (Necip, 1995: 456b) 'alevlenmek'. Kaz. *jarkıldaq* (Koç, 2003: 164a) 'parlayan, parlak'; *jarkıl* (Koç, 2003: 164a), *jaltıl* (Koç, 2003: 158a) 'parıltı'; *jaltılda-* 'parlamak, ışıldamak' (Koç, 2003: 158a). Kırg. *calında-* (Yudahin, 1988: 169a) 'alevlenmek'; caltır (Yudahin, 1988: 171a) 'parlak'. Tat. *yalkılda-* (Ganiyev, 1997: 444a) 'yalım yalım parlamak'; *yaltıra-* (Ganiyev, 1997: 445a) 'parlamak'. ÇTat. *yaltır-* 'parlamak' (Teres, 2011: 183). Karaçay-Bal. *ala* (Tavkul, 2000: 76b) 'parlak açık'. Hak. *çaltırah, çaltırahay, çaltırañhay* (Arıkoğlu, 2005: 78a) 'parıltı, pırıltı, ışıltı'; *çaltırama* (Arıkoğlu, 2005: 78a) 'parlak, mükemmel, müthiş, çok iyi'. Tuv. *çalbıştalır* (Arıkoğlu-Kuular, 2003: 20a) 'parlamak'. Alt. *caltıraş-* (Naskali-Duranlı, 1999: 51a) 'kıvılcım saçmak, parıldamak (gözler hakkında)'; *caltırkay* (Naskali-Duranlı, 1999: 51a) 'ışıltılı, parıltılı, parlak'. Şor. *çalın* (Tannagaşeva-Akalın, 1995: 13a) 'alev, yalın, yalım; yakıcı, sıcak'; *çıltıra-* (Tannagaşeva-Akalın, 1995: 19a) 'parlamak, parıldamak'. Sah. *alamay* (Pekarsky, 1945: 11b) 'parlak aydın'; *ılay* (Pekarsky, 1945: 410a) 'ışıldamak'. Çuv. *yaldəra-*, *yaldra-* (Paasonen, 1950: 205) 'parlamak'.

yal- fillinin ve bu fiilden türeyen kelimelerin bu kadar işlek bir şekilde kullanılması kelimenin dil kullanımında etkin bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

İnsanoğlunun bütün basit fikirleri ya dış nesnelerin algılanması ile ya da zihnin kendi faaliyetlerinin iç-algısı ile oluşur. Bu basit fikirlerden bir kısmının devamlı beraber oldukları görülür. Mesela; tatlı, beyaz ve katı basit fikirlerin bir araya gelmesi, 'şeker' dediğimiz kavramı oluşturur. Bu üç basit fikrin terkibine bir isim veririz: 'şeker cismi'. İlk nazarda bir tek adla işaret ettiğimiz nesnelerin fikri (şeker) basit fikir sanılır ama aslında bunlar birçok fikrin karışımından oluşur (Ergat, 2008: 38-39). Bu şekilde bir kavramlaştırma sürecinde ilk kullanılan basit fikirler en

işlek fikirlerdir. Bu bağlamda düşünüldüğünde *yal-* fiili kavramlaştırma sürecinde kullanılabilecek işlek yapılardandır.

Buradan hareketle *yalgukkıya* kelimesinin *parlak/canlı, beyaz, küçük* fikirlerinden oluşmuş bir terkip olduğunu görürüz. Bu terkip üç yapının (*yal-, -guk ve +kıya*) bir araya gelmesiyle oluşmuş sperm anlamını ifade eden bir terkiptir.

5. Sonuç

Çalışmamızda Mz. 766 numaralı belgenin ön yüzünün 13 ve 15. satırlarından başka bir yerde geçmeyen *yalgukk(ı)ya* kelimesinin tahlili üzerinde durulmuştur. Kelimenin sperm anlamına geldiği vurgulanmıştır. Kelime *hap. leg.* bir kelimedir. Kelimenin bulunduğu belge yıpranmıştır. Kelimenin öncesi ve sonrasındaki kelimelerle doğrudan bir cümle bağlantısı bulunmaktadır. Bununla birlikte kelimenin geçtiği metnin içeriği bize anlamlandırma noktasında yardımcı olmaktadır. Yine kelime ile ilgili yaptığımız analiz çalışmalarında kelimenin ya *yal-* fiil köküne inilerek < *yal-guk+kıya* şeklinde ya da *yalñuk* kelimesinin bir türevi olan *yalguk* kelimesine küçültme eki getirilerek < *yalguk+kıya* şeklinde tahlil edilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Her iki tahlil de kelimenin anlamlandırılmasında yanılmadığımızı göstermiştir. *yalgukk(ı)ya* kelimesi sperm anlamına gelmektedir.

Eş anlamlı ve yakın anlamlı kelimeler arasında bir yaşam savaşı hemen hemen her dilde görülen bir olgudur. Özellikle tam eş anlamlılık özelliği taşıyan öğeler arasında bu savaş daha sık görülür. İster yerli, ister alıntı olsun bu türden eş anlamlılardan birinin zamanla silinip unutulduğu görülür. (Aksan, 1998: 128). *yalgukk(ı)ya* kelimesi de çok fazla kullanım alanı bulmadan zamanla silinip unutulmuş Eski Türkçe bir kelimedir.

Kısaltmalar

Alt.	Altayca
Az.	Azeri
Başk.	Başkurtça
Bur.	Buryat
Çin.	Çince
ÇTat.	Çin Tatarcası
Çuv.	Çuvaşça
Dolg.	Dolgan
Evk.	Evenki
Evn.	Even
Gag.	Gagauzca
Hap. Leg.	Tek örnek.
Hak.	Hakasça
Jpn.	Japonca
Kag.	Kagoshima
Karah.	Karakhanide Turkic

Kaz.	Kazakça
KBalk.	Karaçay-Balkarca
Kh.	Khalkha
Kırg.	Kırgızca
KKalp.	Kara-Kalpakça
Kor.	Korece
Kum.	Kumukça
Kyo.	Kyoto
OJpn.	Orta Japonca
Moğ.	Moğolca
OTürk.	Orta Türkçe
Mz.	Mainz koleksiyonundaki belgeler.
Nan.	Nanai
Neg.	Negidal
Nog.	Nogayca
EJpn.	Eski Japonca
Ork.	Orok
ETürk	Eski Türkçe
EUyg.	Eski Uygurca
Oyr.	Oyrot (Dağ Altaycası)
Özb.	Özbekçe
PJpn.	Proto-Japonca
PMoğ.	Proto-Moğolca
PTung.	Proto-Tungus-Mançuca
PTürk.	Proto-Türkçe
Sah.	Saha-Yakutça
Sank.	Sanskritçe
Sog.	Soğutça
Sol.	Solon
Şor.	Şorca
Tat.	Tatarca
Toh. A.	Toharca A
Toh. B.	Toharca B

Tok.	Tokyo
Tung.	Tungus
Tür.	Türkiye Türkçesi
Türk.	Türk Dili
Tuv.	Tuvaca
Türkm.	Türkmence
Ul.	Ulcha
Uyg.	Uygurca
YMoğ.	Yazılı Moğolca

Eser Kısaltmaları

ADİL	*Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*
EDPT	*An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*.
DKPAM	*Daśakarmapathaavadānamālā*
DLT	*Divanü Lûgat-it-Türk*
DS	*Derleme Sözlügü*
EDAL	*Etymological Dictionary of the Altaic Languages*
ETG	*Alttürkische Grammatik.// Eski Türkçenin Grameri*.
KB	*Kutadgu Bilig-Yusuf Has Hacib*.
MBTS	*Misalli Büyük Türkçe Sözlük*.
MW	*Sanskrit-English Dictionary*.
OTWF	*Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon.*
Sengl.	Senglah
TS	*Türkçe Sözlük*.
TSD	*VIII-XVI Yüzyıllar Arasında Türkçenin Söz Dağarcığı*.

KAYNAKÇA

ADAMS, D. Q. (1999). A *Dictionary of Tocharian B.* Amsterdam-Atlanta.

AKARSU, B. (1998). *Dil-Kültür Bağlantısı*. İstanbul.

AKSAN D. (1996). *Türkçenin Sözvarlığı: Türk Dilinin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar*, Ankara.

AKSAN, D. (1998). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi***.** Ankara.

ALTUNTAŞ H., ŞAHİN M. (2005). Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meâli, Ankara.

ARAT, R.R. (2006). *Kutadgu Bilig-Yusuf Has Hacib*. İstanbul.

ARIKOĞLU, E. (2005). *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük***.** Ankara.

ARIKOĞLU, E.; KUULAR, K. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü***.** Ankara.

ATALAY, B. (1998). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-II-III-IV*, Ankara.

AYVERDİ, İ. (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük.* İstanbul.

CAN ve diğer. (2011). *Çocukluk Döneminde Gelişim-I*. Eskişehir.

CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.

ÇİMEN, V. (2008). *Fizyoloji-Histoloji&Embriyoloji*. Ankara.

DEVELLİOĞLU, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara.

DOĞAN, D. M. (2001). *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul.

DOĞAN, E (2011). *Şeyhoğlu Sadrüddin'in Kabus-nâme Tercümesi, Metin-Sözlük-Dizin-Notlar-Tıpkıbasım,* İstanbul.

ELMALI, M. (2009). *Daśakarmapathaavadānamālā. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul.

ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functinal Approach to the Lexicon. Vol. I, II*. Wiesbaden.

EREN, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü***.** Ankara.

ERGAT, E.A. (2008). *Felsefede Dil, Düşünce Ve Varlık İlişkisi: J. Locke ve G. Berkeley Örneği.* İstanbul.

EROL, H.A. (2008). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri,* Ankara.

GABAIN, A.V. (2003). *Alttürkische Grammatik*. Wiesbaden, (Çev. Mehmet Akalın: *Eski Türkçenin Grameri*), Ankara.

BASKAKOV ve diğer**.** (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü* (Çev. İsmail Kaynak, Mecit Doğru). Ankara.

GANİYEV, F. ; AHMETYANOV, R.; AÇIKGÖZ, H. (1997). *Tatarca-Türkçe Sözlük***.** Kazan.

GHARIB, B. (1995). *Sogdian Dictionary (Sogdian-Persian-English)*. Tehran.

KARAMANLIOĞLU, A.F. (1989). *Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî)*. Ankara.

KOÇ, K.; BAYNİYAZOV, A.; BAŞKAPAN, V. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü,* Ankara.

LESSING, F. D. (2003). *Moğolca - Türkçe sözlük (2 cilt)* (çev. Günay Karaağaç), Ankara.

MATHEWS R. H. (1931). ***Mathews' Chinese-English dictionary.*** *A Chinese-English dictionary compiled for the China Inland Mission by R.H. Mathews, Shanghai: China Inland*

Mission and Presbyterian Mission Press, 1931. Harvard University Press; Revised edition (1975). Harward.

MONGUŞ, D.A (2005). *Tuvaca-Türkçe Sözlük***.** Kızıl.

NASKALİ, E.G.; DURANLI, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük,* Ankara.

NECİP, E.N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (çev. İklil Kurban), Ankara.

NİKOLAEVNA, N.; TANNAGAŞEVA, K.; AKALIN, Ş.H. (1995). *Şor Türkçesi Sözlüğü,* Adana.

ORUCOV, Ə; ABDULLAYEV, B.; RƏHİMZADƏ, N. (2006). *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti (4 cilt)*. Bakı.

PAASONEN, H. (1950). *Çuvaş Sözlüğü,* Ankara.

PAÇACIOĞLU, B. (2006). *VIII-XVI Yüzyıllar Arasında Türkçenin Söz Dağarcığı,* Ankara.

PEKARSKIY, E. K.(1945). *Yakut Dili Sözlüğü: A-M.* Ankara.

POUCHA, P. (1955). *Thesaurus Linguage Tocharicae Dialecti A.* Praha.

SERTKAYA, O.F. (1991). "Kelime Dağarcığımızdan (3): Okay 'Zühal/Satürn' mü Yoksa 'Müşteri/Jüpiter' mi?" *Türk Dili- Aylık Dil Dergisi*. Ankara.

STAROSTIN, S. ; DYBO, A.; MUDRAK, O. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Brill-Leiden-Boston.

TAVKUL, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara.

TEKİN, Ş. (1976). *Maytrısimit-Burkancılığın Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram*. Ankara.

TEKİN, T. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Ankara.

TERES, E. (2011). *Çağatay Türkçesi Grameri,* Ankara.

TOPALOĞLU, A. (1976). *Muhammed Bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi I*. İstanbul.

TOPARLI, R.; ÇÖGENLİ, S.; YANIK, N.H. (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî.* Ankara.

TÜRK DİL KURUMU (1963-1982). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü.* 12. Cilt, Ankara.

TÜRK DİL KURUMU (2005). *Türkçe Sözlük.* Ankara.

WILLIAMS, M. (1964). *Sanskrit-English Dictionary*. Oxford.

ÜNLÜ, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (Tiem 235v/3-450r7) Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara.

YUDAHİN, K.K. (1988). *Kırgız Sözlüğü* (çev. Abdullah Taymas), Ankara.

YUSUF, B. (2009). *Türkçe-Özbekçe Sesteş Kelimeler Sözlüğü*, Toshkent.

YUSUF, B.; TULUM, M.M. (1994). *Sözlük Özbekistan Türkçesi Türkiye Türkçesi-Türkiye Türkçesi Özbekistan Türkçesi*, İstanbul.

http://starling.rinet.ru/cgi-bin/query.cgi?basename=\data\alt\turcet&root=config&morpho=0 (05.04. 2012)

http://wold.livingsources.org/word/713123526891888880 (05.04. 2012)